

Ігор Болотний, Крістіна Пастухова

Співпраця між Харківським і Сараєвським університетами (1969–1991 рр.)

Можливо, наявність цієї статті в «Українсько-сербському збірнику» комусь видасться не зовсім доречною, однак серби — другий після мусульман-босняків державотворчий народ Республіки Боснія і Герцеговина, а Республіка Сербська нині є складовою частиною конфедерації, створеної відповідно до Дейтонсько-Паризьких угод 1995 р. Згідно з останнім переписом, що проходив у СФРЮ навесні 1991 р., серби становили майже третину населення (31,32 %) республіки. У столиці м. Сараєво мешкало понад 350000 тисяч чоловік. 1949 р. тут відкрито державний університет, який за пропозицією Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР на 21-му році своєї історії став партнером Харківського державного університету імені О. М. Горького.

Початок співпраці двох університетів покладено 26 грудня 1969 р., коли в Сараєво ректорами професором В. І. Хоткевичем і професором Х. Чемерлічем, був підписаний Договір про співробітництво*, який передбачав взаємний обмін: інформацією, навчально-методичними досвідом і результатами наукових досліджень; викладачами для читання лекцій та науковими співробітниками для проведення дослідницьких робіт; підсумками роботи студентських товариств, представниками студентської художньої самодіяльності та спортсменами; а також участь у наукових сесіях, конференціях, симпозіумах; прийом на стажування молодих фахівців; проведення заходів, які розповідають про життя і досягнення обох вузів.

Практичне втілення зазначених вище форм спільної діяльності координувалося Робочими програмами, які мали складатися та затверджуватися щорічно, в рамках Плану наукової і культурної співпраці двох університетів. Перший такий план був затверджений тільки в грудні 1974 р. під час повторного візиту

---

* Довідка про роботу Харківського державного університету імені О. М. Горького в галузі зовнішніх зв'язків за 1970–1972 роки // Поточний архів відділу міжнародних зв'язків Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (Всі наступні посилання взяті з цього джерела).

ректора Харківського університет професора В. І. Хоткевича в Сараєвський університет з нагоди 25-річчя від дня його заснування*. План був розрахований на 1975–1976 рр. Така затримка пояснюється, з одного боку, реформою вищої школи Югославії на початку 70-х років**, а з іншого — складністю з фінансуванням***. По завершенні термінів цього плану було затверджено наступний, на 1977–1978 рр. Підписання його відбулося під час візиту делегації Сараєвського університету до Харкова на чолі зі співробітником іноземного відділу А. Сіяричем.

Узгодження плану на 1979–1980 рр. відбулося в хорватському місті Дубровнік під час міжнародного семінару «Університет сьогодні», який проходив у серпні 1978 р. Ректор Харківського університету професор І. Є. Тарапов відвідав його на запрошення ректора Сараєвського університету професора А. Тановича. Ця зустріч сприяла розширенню сфер співпраці, які тепер охопили організацію та управління університетом. Зміцненню двосторонніх зв'язків, без сумніву, сприяла зустріч ректорів вузів-співробітників СРСР та СФРЮ в м. Рієка у жовтні 1979 р.

З початку 1980-х років намітився спад активності у співпраці, пов'язаний з економічними труднощами, які переживала СФРЮ після смерті Й. Броза Тіто. Рецесія спостерігалася й у 1982 р., коли закінчився термін чергової Робочої програми наукового та культурного співробітництва. План на 1983–1985 рр. не було підписано у визначений договором термін.

Втім, протягом 1970–1980-х років співпраця мало досить інтенсивний характер. Її головними учасниками були географи, біологи, фізики, суспільствознавці й історики, а основною формою став обмін викладачами та студентами. Загалом за період з 1975 по 1991 р. Сараєво відвідали 85 харків'ян: 35 спеціалістів та 50 студентів геолого-географічного факультету. За цей же проміжок часу в Харкові побувало 78 співробітників і студентів Сараєвського університету: 27 викладачів і 51 студент геологічного і географічного відділень природно-математичного факультету****.

* Звіт Харківського державного університету імені О. М. Горького про наукове і культурне співробітництво з зарубіжними країнами за 1974 рік.

** Довідка про роботу Харківського державного університету імені О. М. Горького в галузі зовнішніх зв'язків за 1970–1972 роки.

*** Звіт Харківського державного університету імені О. М. Горького про наукове і культурне співробітництво з зарубіжними країнами за 1974 рік.

**** Інформація про наукове та культурне співробітництво між Харківським національним університетом імені В. Н. Каразіна (Україна) та Університетом м. Сараєво (Боснія і Герцеговина).

Статистичні дані свідчать, що найбільш динамічне співробітництво між Харківським і Сараєвським університетами проводилось у галузі наук про землю, таких як географія, геологія, палеонтологія, ґрунтознавство*. Першим викладачем Харківського університету, що відвідав Сараєво, став завідувач кафедри геології та палеонтології професор В. П. Макрідін. Його перебування в жовтні 1970 р. у Боснії і Герцеговині сприяло значному розширенню обміну друкованою продукцією між університетами. Під час робочої поїздки В. П. Макрідіну вдалося сфотографувати унікальне явище природи — каскад карстових Плитвицьких озер. У свою чергу, на початку 1971 р. ХДУ відвідали професор геологічного факультету Сараєвського університету П. Ристич і доцент географічного факультету І. Бушатлія. Югославські вчені запропонували професору П. В. Зарицькому прочитати курс лекцій для аспірантів гірничого факультету Сараєвського університету в м. Тузла. Завідувач кафедри регіональної географії професор П. В. Ковальов зазначав щодо цього, що співпраця з університетом м. Сараєво відкриває широкі можливості для спільних дослідницьких робіт фізгеографів обох країн у сфері порівняльного аналізу ландшафтів Криму, Кавказу та Боснії і Герцеговини.

У програмі обміну студентами для проходження виробничої практики брали участь лише географи і геологи. 1972 р. студенти геолого-географічного факультету ХДУ вперше побували в Боснії і Герцеговині, де ознайомилися з природними умовами країни й отримали великий обсяг інформації з геологічного аспекту вивчення цієї частини Балканського півострова. На плідності такої форми наголошував професор П. В. Ковальов, зазначаючи, що у Боснії на невеликій території сконцентрована значна кількість геоморфологічних та фізико-географічних об'єктів**. Результатом практики, якою керував професор П. В. Зарицький, стали колекції мінералів і гірських порід, що потім використовувалися у навчальному процесі ХДУ.

Сараєвські студенти, у свою чергу, виконали низку польових робіт за маршрутами Донбасу і Північного Кавказу***. Це дозволило

---

* Інформація про наукове та культурне співробітництво між Харківським національним університетом імені В. Н. Каразіна (Україна) та Університетом м. Сараєво (Боснія і Герцеговина)

** Звіт Харківського державного університету імені О. М. Горького про наукове і культурне співробітництво з зарубіжними країнами за I півріччя 1971 року.

*** Звіт Харківського державного університету імені О. М. Горького про наукове і культурне співробітництво з зарубіжними країнами за 1972 рік.

їм вивчити геологічні процеси в різних фізико-географічних районах України та Південної Росії, порівнявши їх з подібними процесами на Балканах. Аналогічна практика повторилася в 1975 р., коли Харківський і Сараєвський університети обмінялися групами по 10 студентів геолого-географічних спеціальностей. Так само відбулося й у 1977–1978 і 1982–1987 рр. У 1982 р. харківських студентів супроводжував професор І. Бушатлія. Він ознайомив їх з ландшафтами Герцеговини, Динарських гір, прочитав кілька лекцій про природу Адриатичного узбережжя, про особливості Адриатичного моря і карстових областей Далмації.

Практика студентів-географів з СФРЮ була не менш різноманітною і передбачала відвідування міст Джанкой, Сімферополь, Алушта, Ялта. Студенти мали змогу детально дослідити природні умови Південного Криму й області сухих субтропіків*.

Керівником студентської практики геолого-географічного факультету ХДУ в 1984 р. став професор І. Ю. Левицький. Робота розпочалася з зустрічі студентів обох університетів, на якій виступив завідувач кафедри економічної географії Сараєвського університету професор М. Беловітич. Студенти здійснили поїздку на гору Белашніцу — місце проведення Зимових Олімпійських ігор. Програма практики передбачала відвідання м. Мостар, звідки починалося їх ознайомлення з південною Герцеговиною. Далі студенти попрямували за маршрутом Оміш–Макарска–Сараєво–Белград, що дало практикантам з України змогу спостерігати різні варіації далматинського типу узбережжя і його природу**.

Влітку 1985-го геолого-географічний факультет приймав групу студентів-географів Сараєвського університету на чолі з асистентом М. Сніжаною. Програма практики була досить насиченою та інтенсивною. Студенти побували в Києві, Харкові, Запоріжжі, Каховці, Кривому Розі, Криму. Обміни 1986 і 1987 р. залишилися на колишньому рівні — 10 осіб від кожної сторони, але стали останніми.

Ця форма співробітництва поєднувалося з плідною науковою та навчально-методичною співпрацею. У 1978 р. професор В. П. Макрідін знову відвідав Сараєвський університет, де на географічному відділенні природно-математичного факультету прочитав спецкурс «Проблеми палеографії і палеозоогеографії».

---

* Звіт Харківського державного університету імені О. М. Горького про наукове і культурне співробітництво з зарубіжними країнами за 1982 рік.

** Звіт Харківського державного університету імені О. М. Горького про наукове і культурне співробітництво з зарубіжними країнами за 1984 рік.

Під час відрядження він взяв участь у двох маршрутах по районах експедиційних досліджень кафедри геології, виступив з науковими доповідями на засіданнях Географічного і Геологічного товариств Соціалістичної Республіки Боснії і Герцеговини*. Численні фотографії, привезені В. П. Макрідіним з відрядження, поповнили фонд слайдів кафедри загальної геології та палеонтології Харківського університету. Того ж 1978 р. завідувач кафедри економічної географії доцент А. П. Голіков, який керував студентською практикою, провів бесіди зі студентами-географами Сараєво з економічної географії СРСР**.

Наприкінці 1980 р. Харків знову приймав співробітників Сараєвського університету — професора І. Бушатлію та магістра М. Шпагича. Їх було ознайомлено зі структурою геолого-географічного факультету, навчальним планом за спеціальністю «Географія», відбулися бесіди з провідними вченими. Професор Бушатлія прочитав двогодинну лекцію, а магістр Шпагич ознайомився з новітньою літературою з раціонального природокористування й охорони довкілля. У 1980–1983 рр., відповідно до Робочої програми, проводилася також дослідницька робота з рекультивациі земель, очолювана професором П. В. Ковальовим.

Поїздка професора В. П. Макрідіна до Сараєво в 1981 р. поклала початок інтенсивних досліджень за темою «Мінеральний та хімічний склад і структура речовини раковин морських неогенових і четвертинних донних безхребетних організмів». Її результатом стали три спільних симпозиуми.

У травні 1984 р. Харківський університет відвідав професор М. Беловітич. На зустрічах із викладачами були розглянуті питання, що стосуються вдосконалення методичного апарату економічної географії, ролі географічного чинника в індустріалізації народного господарства, розширення співпраці з проблеми структурного аналізу рельєфу. Сараєвський професор виступив також перед студентами з лекцією, темою якої став географічний аспект індустріалізації Республіки Боснія і Герцеговина***.

1984 р. у Сараєвському університеті з візитом перебував завідувач кафедри раціонального використання природних ресурсів

* Звіт Харківського державного університету імені О. М. Горького про наукове і культурне співробітництво з зарубіжними країнами за 1978 рік.

** Звіт Харківського державного університету імені О. М. Горького про наукове і культурне співробітництво з зарубіжними країнами за 1978 рік.

*** Звіт Харківського державного університету імені О. М. Горького про наукове і культурне співробітництво з зарубіжними країнами за 1980 рік.

та охорони природи професор І. Г. Черваньов. Основною темою відрядження стала проблема «Структурний аналіз рельєфу»*. Він прочитав цикл лекцій на тему «Основи сучасного вчення про географічну оболонку». У рамках візиту були проведені зустрічі І. Г. Черваньова з колегами — професором І. Бушатлією, деканом відділення професором М. Мішковичем, доцентом М. Спахічем і асистентом С. Мусою.

Того ж року розпочалася робота над масштабним і довготерміновим проектом зі складання кадастру рельєфу Боснії і Герцеговини на структурній основі, орієнтована на ЕОМ. Підсумком цієї програми, що завершилася 1990 р., стало вирішення завдання автоматизованого картографування рельєфу. Участь харківських дослідників у даному проекті виявилася не тільки престижною, але й корисною, тому що такий тип рельєфу є еталонним для карстових областей в середземноморському субтропічному поясі, отже, він не міг бути вивчений в Україні.

Співпраця між географами і геологами обох університетів була найбільш динамічною й тривала аж до розпаду СРСР і СФРЮ. Останнім співробітником ХДУ, який відвідав Сараєвський університет у жовтні 1991 р., став асистент кафедри раціонального використання природних ресурсів О. М. Кірюхін. У свою чергу, асистент М. Сніжана стала останнім працівником Сараєвського університету, яка, також у жовтні 1991 р., відвідала Харків і стажувалася на геолого-географічному факультеті.

Меншим ступенем інтенсивності вирізнялася співпраця між вченими-біологами. Основи цих зв'язків були закладені в листопаді 1975 р.** Тоді в Харківському університеті проходила Загальносоюзна науково-методична конференція «Роль суспільно-політичної практики в комуністичному вихованні студентів». У її роботі взяв участь професор Л. Берберович, що скористався такою нагодою для ознайомлення з досвідом діяльності біологічного факультету, зокрема кафедри генетики і цитології.

Надалі в рамках Плану наукового та культурного співробітництва проходили «Дослідження з прогнозування гетерозису у сільськогосподарських рослин і вивчення природи цих явищ». Для просування роботи в цьому напрямку 1981 р. Сараєвський університет відвідала декан біологічного факультету ХДУ

* Звіт Харківського державного університету імені О. М. Горького про наукове і культурне співробітництво з зарубіжними країнами за 1984 рік.

** Звіт Харківського державного університету імені О. М. Горького про наукове і культурне співробітництво з зарубіжними країнами за 1975 рік.

професор М. Г. Шестопалова, яка прочитала перед колегами доповідь про досягнення вітчизняних учених у цій галузі наукового знання. Співробітники кафедри генетики та селекції цікавилися роботами з вивчення нової для України культури — сорго*.

Восени 1985 р. Харківський університет приймав професорів із Сараєво докторів Ольгу Відович і Мішара Башовича, котрі прибули для читання лекцій і наукових доповідей з питань селекції, генетики та фізіології рослин, а також реалізації програми наукових спостережень з теми «Фізіолого-генетичні дослідження потенційної врожайності сільськогосподарських рослин». Особливий інтерес у фахівців викликало повідомлення М. Башовича про результати його роботи у галузі охорони навколишнього середовища. Крім того, сараєвські професори ознайомилися з матеріально-технічною базою біологічного факультету та місцем проведення навчально-виробничої практики студентів — біостанцією ХДУ в с. Гайдари Готвальдівського району. Зі свого боку, гості поділилися досвідом організації навчальної та науково-дослідної роботи в Сараєвському університеті**. Зв'язки університетів у галузі біології тривали до 1990 р.

Не менших результатів вдалося досягти й фізикам. Початок співпраці між ними було покладено на Четвертій загальносоюзній конференції «Взаємодія атомних частинок з твердим тілом», яка проходила в Харківському університеті у червні 1976 р.*** і в роботі якої взяли участь професор Б. Перович і доктор І. Терзич. У січні 1979 р. Сараєвський університет відвідав декан фізичного факультету доцент В. В. Воробйов. Мета візиту полягала в читанні лекцій з курсу «Структура кристалів і методи її визначення» та у встановленні контактів із сараєвськими колегами в галузі фізики твердих тіл. У грудні того ж року Сараєвський університет відвідав проректор з наукової роботи, завідувач кафедри експериментальної ядерної фізики професор І. І. Залюбовський, який прочитав курс лекцій з теорії елементарних частинок.

На початку 1981 р. відбувся повторний візит доцента В. В. Воробйова в Сараєво, де він ознайомився з науковими досягненнями югославських учених у галузі фізики металів, провів

---

* Звіт Харківського державного університету імені О. М. Горького про наукове і культурне співробітництво з зарубіжними країнами за 1981 рік.

** Звіт Харківського державного університету імені О. М. Горького про наукове і культурне співробітництво з зарубіжними країнами за 1985 рік.

*** Звіт Харківського державного університету імені О. М. Горького про наукове і культурне співробітництво з зарубіжними країнами за 1976 рік.

консультації з металографії рідкісноземельних елементів, а також кілька лекційних і семінарських занять.

Основною метою відрядження доцента В. І. Кібця в 1984 р. було читання циклу лекцій на тему «Перенесення маси кристалів при високих температурах». Крім того, за час свого відрядження В. І. Кібець засвоїв методику отримання аморфних сплавів. Великий інтерес боснійських фізиків викликали наукові дослідження вчених Харківського університету з фізики згоряння. Це зумовлювалося тим, що розташований у Сараєво Науково-дослідний інститут металургії, який на той час активно займався вивченням процесу спікання порошкової металургії та окислів металів, став складовою частиною університету.

Співпраця у галузі гуманітарних наук розпочалася ще у 1971 р., коли Харківський університет відвідав декан факультету політичних наук професор Е. Мар'янович*. Але, згідно зі щорічними звітами відділу міжнародних зв'язків, співпраця у сфері суспільно-політичних наук набуває інтенсивності лише з 1978 р. У січні цього року Сараєво відвідав проректор з навчальної роботи, завідувач кафедри наукового комунізму професор М. І. Сазонов — для започаткування наукового співробітництва суспільствознавців Харківського і Сараєвського університетів. Його лекції з проблем соціалістичного суспільства, прочитані для викладачів і студентів, були присвячені актуальним для югославської громадськості тем. Про це свідчить кількість і характер заданих лектору запитань: ставлення до тези про єдину радянську націю, про поняття пролетарського і соціалістичного інтернаціоналізму, про посилення соціальної спрямованості економіки**. Крім того, колеги підготували договір про співробітництво між кафедрою наукового комунізму Харківського і факультетом політичних наук Сараєвського університету.

1978 р. ознаменувався початком діалогу вчених-філософів. Навесні в Сараєво побував завідувач кафедри філософії доцент А. Ф. Плахотний із циклом лекцій з теоретичних проблем суспільної свідомості та сучасної НТР. Візит-відповідь до Харкова зробили співробітники Сараєвського університету. Доцент Ш. Меджидович у травні прочитав лекцію «Соціально-класова структура Югославії», а також взяв участь у засіданні кафедри

* Звіт Харківського державного університету імені О. М. Горького про наукове і культурне співробітництво з зарубіжними країнами за 1971 рік.

** Звіт Харківського державного університету імені О. М. Горького про наукове і культурне співробітництво з зарубіжними країнами за 1978 рік.

наукового комунізму. Наприкінці 1978-го кафедра філософії Харківського університету приймала також професора філософського факультету із Сараєво Р. Тубича, який теж прочитав кілька лекцій і присвятив час бібліотечній роботі над плановою темою.

1981 р. від кафедр наукового комунізму та філософії в Боснію і Герцеговину були відряджені доценти В. І. Чигринов і Ю. Ф. Бухалов, котрі прочитали цикли лекцій «Тенденції розвитку соціально-класової структури радянського суспільства в період зрілого соціалізму» та «Філософія і наука». Харківські вчені взяли участь у наукових дискусіях з викладачами філософського і політичного факультетів, в узгодженні змісту програми наукового співробітництва з проблеми «Теорія громадської свідомості»*.

У 1985 р. відбувся повторний візит до Харкова декана факультету політичних наук Сараєвського університету доктора Е. Мар'яновича. Його лекції викликали великий інтерес студентської аудиторії на філологічному, фізичному і радіофізичному факультетах. Професор також провів семінари для аспірантів кафедри філософії з проблем економіки, соціального розвитку та югославської моделі політичної демократії.

Результатом співпраці історичних факультетів став захист 1979 р. кандидатської дисертації викладачем кафедри нової і новітньої історії ХДУ В. М. Кабачеком на тему «Радянсько-югославські відносини 1944–1946 рр.». Дворазове стажування в Сараєво та Белграді в 1974 і 1975 р. дозволило автору накопичити багатий архівний матеріал з даної проблеми. Співробітництво істориків тривало аж до осені 1990 р.**, коли в Сараєвському університеті стажувався доцент названої кафедри В. Д. Козлітін, який працював над докторською дисертацією про російську еміграцію в Югославії у 20-ті – першій половині 40-х років ХХ ст.

За роки співпраці відбувався й обмін досвідом роботи студентських товариств. Будь-яке відвідування вузу-партнера супроводжувалося ознайомленням із навчальним і науковим процесами в університеті, на факультетах чи кафедрах.

Міжвузівські відносини тривали 22 роки. У них взяли участь понад 200 співробітників і студентів. Як наслідок лише харків'янами опубліковано 10 наукових статей, підготовлено 18 доповідей для міжнародних конференцій, розроблено та доповнено два

* Звіт Харківського державного університету імені О. М. Горького про наукове і культурне співробітництво з зарубіжними країнами за 1985 року.

** Звіт Харківського державного університету імені О. М. Горького про наукове і культурне співробітництво з зарубіжними країнами за 1990 рік.

спецкурси (з математичної географії та територіального планування), матеріали досліджень увійшли до двох кандидатських і однієї докторської дисертації, зареєстровано один винахід. Протягом 1970–1980 рр. відбулося 9 обмінів студентськими групами із загальною кількістю практикантів майже 120 осіб.

Однак внутрішньополітична криза, що охопила з кінця 1980-х років СРСР і СФРЮ, завершившись їх розпадом, не сприяла поглибленню співпраці, а з початком громадянської війни 1992–1995 рр. у Боснії і Герцеговині контакти між двома університетами взагалі обірвалися. Сьогодні обидві сторони прагнуть відновлення взаємодії.